

UOT:80.

LÜĞƏTLƏRDƏ İNVEKTİV LEKSİKANIN VERİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

*Hüseynova Ülvüyya Şirzad qızı**Bakı Dövlət Universiteti*ulka.huseyn1011@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə invektiv leksikanın müxtəlif tipli lüğətlərə daxil edilməsi məsələləri araşdırılır. Lüğət bu və ya digər dilin sözlərinin toplusunu əhatə edir. Bu cəhətdən onlara kobud sözlərin, vulqarizmlərin daxil edilməsi də təbii sayıla bilər. Mövcud lüğətlər əsasında aparılmış tədqiqat göstərir ki, lüğətlərə tabuların, ədəbsiz sözlərin, həmçinin kobud sözlərin daxil edilməsinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyulur. Bu cəhət özünü ədəbi dilin sözləri əsasında tərtib olunmuş lüğətlərdə daha aşkar şəkildə büruzə verir. Məhdudiyyətlərə baxmayaraq bir sıra vulqarizmlər, kobud sözlər, qarğışlar lüğətlərin tərkibində yer alır. Nəticədə müxtəlif dillərin materialları əsasında qeyri-normativ, tabulaşdırılmış sözlərin həm izahlı, həm də ikidilli lüğətlərinin tərtib edilməsinə zəmin yaratmışdır.*

Açar sözlər: lüğət, invektivlik, vulqar sözlər, kobud sözlər, loru sözlər

Ключевые слова: словарь,

Keywords:

Lüğət ilkin olaraq bu və ya digər dilin sözlərinin, yaxud leksik vahidlərinin toplusu, onlar haqqında məlumat bazası kimi formalaşdırılmışdır. Sonralar bir dilə aid sözlərin adi siyahısının, məcmuyunun yaradılması işi müəyyən təkmilləşmələrə, yeniliklərə məruz qalmışdır. Bu, söz toplusunun və ona daxil edilmiş sözlərin funksionallığı, digər praktik məqsədlər zəminində baş vermişdir. Nəticədə lüğətlərin müxtəlif növləri, eləcə də lüğətçilik adlanan bir fəaliyyət istiqaməti meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir. Müasir dövrdə leksikoqrafiya müərkəb və çoxşaxəli elmi sahəyə çevrilmişdir. Hazırda leksikoqrafiya təsviri, normativ, filoloji və praktik olmaqla dörd əsas istiqamətdə inkişaf edir. «*Lüğətçilik* (yun. leksikoqrafiya: lexikon - lüğət və grapho - yazıram) lüğətlər tərtibi sahəsində aparılan elmi işi, dəqiq desək, lüğətlər tərtibinin nəzəriyyə və praktikasını nəzərdə tutur» [Orucov 1978, 291]. Leksikoqrafiya nəzəriyyəsi və praktikası inkişaf etdikcə lüğətlərdə məlumatların verilməsi sistemi və mexanizmində də əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir.

Akademik lüğətlərdə tərkibdəki sözlərlə bağlı müxtəlif informasiyalar verilir. Belə informasiyalardan biri də müəyyən sözlərin hansı sahəyə məxsus olduğunu göstərir. Belə informasiyaların verilməsi məqsədilə lüğətdə xüsusi ixtisarlara qəbul edilir. Məsələn, “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndəki “Lüğətdə gedən ixtisarlara bölməsində 144 ixtisar verilmişdir. Onların arasında “vulq. -vulqar (qeyri-ədəbi söz)”, “dan. – danışmaq dilində”, “zar. – zarafatla”, “isteh. -istehza ilə”, “köhn – köhnəlmiş söz”, “məh. – məhəlli söz”, “məc. – məcazi mənada”, “nifr. -nifrət” ixtisarlara da vardır [ADİL 1966, s. 22-23]. Bu şəkildə informasiya lüğətdən müəyyən məqsədlə istifadəni asanlaşdırır. Əgər lüğətdə getmiş qeyri-ədəbi sözləri müəyyənləşdirmək istəyiriksə, bu halda “vulq.” ixtisarı olan lüğət maddələrini tapırıq.

“*Aşna – 1. dost, yaxın, tanış, tanış-biliş, yoldaş; 2. köhn. Qeyri-rəsmi arvad, yaxud kişi*”; “*Aşnabaz (vulq., köhn) Arvadbaz, aşna saxlayan (bax aşna 2-ci mənada); Aşnabazlıq 3. (vulq., köhn) Aşna saxlama, qeyri-qanuni arvad saxlama; arvadbazlıq*” [ADİL 1966, s. 169].

Nümunədə “vulq.” qeydi “aşnabazlıq” sözünün 3-cü mənasının izahında verilmişdir. Mötərizədə qeyd iki komponentdən ibarətdir və iki ixtisarı əhatə edir. İkinci ixtisar “köhn.” - köhnəlmiş söz mənasındadır. İki qeydə əsasən belə qənaətə gəlmək nölür ki, “aşnabazlıq”

həm vulqar, yəni qeyri-ədəbi söz, həm də köhnəlmiş sözdür. Müasir Azərbaycan dilində aşnabazlıq işlək və ya məhsuldar söz deyildir. Azərbaycan dilinin tezlik lüğətində “aşna” sözünün işlənmə tezliyi 207 göstərilmişdir [ADTL 2010, s.169]. Aşnabazlıq sözü isə lüğətə düşməmişdir. Lüğətin tərtibi prosesində Azərbaycan dilinin müxtəlif üslublarına aid mətnlərdən götürülmüş 50 milyona yaxın söz-formadan istifadə edilmişdir. Deməli, 50 milyon söz-forma arasında “aşnabazlıq” sözü bir dəfə də olsun qeydə alınmamışdır. Buna baxmayaraq sözün köhnəlmiş olduğunu qəti şəkildə iddia etmək olmaz. Neqativ mənə aşna sözünün ikinci mənasında da aşkar özünü nümayiş etdirir. Bununla belə, lüğətdə həmin mənada sözün vulqarizm olması qeyd edilməmiş, onun qarşısında mötərizədə köhn. İxtisarı verilmişdir. Təbii ki, tezlik lüğətindən 207 dəfə işlənmiş “aşna” sözünün birinci və ikinci mənada neçə dəfə istifadə edilməsi haqqında məlumat almaq olmur. Fikrimizcə, bu söz özünün ikinci mənasında, yəni vulqarizm kimi də işlənir.

İzahlı lüğətdə “arvadağız(lı)”, “arvadbaz”, “arvadbazlıq” sözlərindən sonra “dan.” və “zar.” ixtisar-qeydləri qoyulmuşdur. İkinci ixtisar “zarafatla” sözünü əvəz edir. “*Arvadağız(lı), sif. (dan., zar.). Arvadından qorxan, arvadının sözü ilə oturub duran; ağzıboş, aciz, cəsarətsiz (kişi haqqında)*” [ADİL1, s.119]. Şübhəsiz ki, bu söz həm yazılı, həm də danışq dilində işlənir. “Arvadağız” və ya “arvadağızlı” sözləri işlədilərək onlar bilavasitə kişiyyə ünvanlanır, kişi haqqında deyilir. Sözün “*arvadından qorxan*”, “*ağzıboş*”, “*aciz*”, “*cəsarətsiz*” mənalarında neqativlik vardır. İzahlı lüğət “arvadağız” sözünü vulqar söz kimi deyil, danışq dilində işlənən və ya zarafatla deyilən söz olaraq təqdim edir. Vulqar sözlə danışq dilində işlənən söz, həmçinin zarafatla deyilən söz eyni təsnifat vahidləri deyildir. Vulqar sözlər kobudluq, nəzakətsizlik, ədəbsizlik, təhqiredicilik meyarlarına görə müəyyən qrup əmələ gətirir. Danışq dilində isə ədəbi dilin sözləri, loru sözlər, vulqar sözlər, arqo və jarqonlar işlənə bilər. Eyni qaydada zarafatla deyilən sözün mütləq vulqar söz olmasını iddia etmək olmaz. İşlənmə dairəsinə, qaxud mənasına görə təsnifin müxtəlif qruplarına aid olan sözlərdən zarafat məqamında istifadə etmək mümkündür. Fikrimizcə, lüğətə daxil edilmiş bir sıra sözlərin kobud, təhqiredici mənalarını danışq dilində işlənən söz, köhnə söz, zarafatla deyilən söz kimi markerlənməsi bilavasitə lüğət tərtibinə qoyulmuş məhdudiyyətlə bağlıdır. Tabu və ədəbsiz sözlər, söyüşlərin lüğətə daxil edilməsinə yqa icazə verilmir, ya da ciddi məhdudiyyət qoyulurdu. Bu cəhət mənaca kobud olan bir çox sözlərin, yaxud ümumişlək sözün kobud, ədəbsiz mənasının lüğətdə qeyd edilməsinə təsir göstərmişdir. Nəticədə lüğət tərtibçiləri bu cür söz və mənaların izahı zamanı danışq dilinə, köhnəlmiş sözlərə və zarafatla deyilməyə istinad etmişlər.

Ümumiyyətlə, sözlərin neqativ mənaya görə konkret təsnifi yoxdur. Bunun əsas səbəbi neqativ mənənin özünün dəqiq təyin edilməsinin çətinliyi ilə bağlıdır. Belə bir vəziyyət vulqar sözlərə münasibətdə lüğət tərtibçiləri üçün məsələyə subyektiv yanaşmaq imkanı yaradır. Bu məsələ ilə bağlı olan başqa aspektlər də vardır. Əvvəla, dilçilikdə loru və vulqar sözləri bir-birindən ayırmağa münasibətdə fikir ayrılıqları hökm sürür. İkincisi, vulqar sözlərin özünün daxili bölgüsünü vermək üçün dəqiq meyarlar tapmaq çətinidir. Ədəbsiz, kobud, mədəniyyətsiz, təhqiredici sözlər, tabular, söyüşlər və s. nominativlər anlayış və beləliklə də termin səciyyəsi almamışdır. Qeyd edilən vəziyyət yalnız Azərbaycan dili üçün deyil, demək olar ki, bütün dillər üçün xarakterikdir.

Dilçilikdə qeyri-rəsmi şəraitdə işlənən, ədəbi dilin leksik normalarını pozan, açıq-saçıq, kobud, ədəbsiz sözlər və ya söz birləşmələri loru sözlər kimi qruplaşdırılır [Adilov və b. 1989, s.152]. Loru sözlərin ədəbi dil normasını pozmasını iddia etmək olmaz. İstinad etdiyimiz lüğətdə nümunə kimi verilmiş bəzi sözlərin (kalan, əkilmək, goplamaq və s.) ədəbi dildə işlədilməsinin normanın pozulması olmasını izah etmək o qədər də asan deyildir. Həmin lüğətdə vulqarizmlər belə təyin edilmişdir: “Vulqarizm – Bədii üslubda müəyyən məqsədlə

işlədilən kobud söz və ifadələr; söyüşlər” [Adilov və b. 1989, s.45]. Bu definisiyada anlaşılmayan bir sıra məqamlar aşkar görünür. Əvvəla, niyə məhz bədii üslubda işlədilmə əsas götürülür. Epistolyar, publisistik, məişət üslublarında da kobud söz və ifadələr, söyüşlər işlədilir. İkincisi, sözün “müəyyən məqsədlə” işlədilməsi fikri aydın olmur. İstənilən söz dildə müəyyən məqsədlə istifadə olunur. Söz nominasiya, təhrik, razılaşma, etiraz və s. məqsədi ilə işləyə bilər.

“Loru sözlərin kobudluq və nəzakətsizlik ifadə edən qisminə vulqar leksika deyilir. İnsanların mənfəi xüsusiyyətlərini demək, təsvir etmək, bu və ya digər hadisə ilə əlaqədar yaranmış vəziyyətə etiraz və nifrət bildirmək məqsədi ilə ədəbi dil üçün münasib olmayan söyüş, qarğış səciyyəli sözlərdən istifadə edilir. Bunlar təhqiredici xarakterlidir. Vulqar sözlərdə kobudluq, nəzakətsizlik müxtəlif cür təzahür edir. Bu cəhətdən onları iki qrupa ayırmaq olar: 1) kobud sözlər;... 2) söyüş səciyyəli vulqar sözlər” [Hacıyeva 2010, s.64]. Göründüyü kimi, müəllif vulqar leksikanı loru sözlər qrupuna daxil etmiş, onları ayırmaq üçün kobudluq və nəzakətsizlik meyarlarını seçmişdir. Tədqiqatçının sonrakı izahında da dolaşıqlıq vardır. Belə nəticə çıxarmaq olur ki, danışan etiraz və nifrətini ifadə etmək məqsədilə vulqarizmlərə müraciət edir. Etiraz etməklə nifrəti bildirmək arasında, təbii ki, fərq böyükdür. Deyək ki, müəyyən dövətə etirazı ifadə etmək üçün söyüşə və ya qarğışa ehtiyac ola bilməz və dil daşıyıcıları da, adətən, etirazlarını bu cür vasitələrin köməyi ilə bildirmirlər. Müəllifin vulqar sözləri kobud sözlərə və söyüşlərə bölgüsü də, fikrimizcə, qeyri-məqbuldur. Hər kobud söz söyüş olmasa da, hər söyüş kobudluq sayılır.

“Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə daxil edilmiş vulqar sözlərin bu lüğətdəki sözlərin neçə faizini təşkil etməsini müəyyənləşdirmək çətindir. Çünki bu halda lüğətin bütün cildlərində “vulq.” qeydi ilə verilmiş sözlərin sayını tapmaq lazım gəlir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bir çox sözlər lüğətdə vulqar kimi qeyd edilmir, onların müəyyən bir mənası vulqar kimi təqdim olunur. Bu cür faktlar konkret hesablama aparmağa mane olur. Çünki sözü həm adi, həm də vulqar saymaq düzgün deyildir.

Lüğətlərdə sözlərin xüsusiyyətləri haqqında lazım gəldikdə, yaxud tərtibçi lazım bildikdə müəyyən informasiyanı lüğətə daxil edir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətindəki ixtisarlara siyasinə daxil olan hər bir ixtisar belə informasiyaya aiddir. Heç bir lüğət dilin bütün sözlərini tam əhatə edə bilmir. Bunun başlıca səbəbi dilin leksik sisteminin açıq olmasıdır. Digər tərəfdən, qeyd olunduğu kimi, lüğətlərə tabular və kobud sözlərin daxil edilməsinə məhdudiyyət qoyulur. Müasir dövrdə belə məhdudiyyət heç bir senzura ilə bağlılığa malik deyildir və bilavasitə lüğət tərtibçilərinin məsələyə münasibətindən asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, tarixən formalaşmış ənənəyə əsaslanaraq əksər lüğətlərə ədəbsiz, kobud sözlər daxil edilmir. Bunu çox zaman lüğətin ədəbi dil sözləri əsasında tərtib edilməsi ilə izah edirlər [Емельянова 2015, c.126].

Hər bir ədəbi dildə invektiv leksika işlənir və bu leksikanın müəyyən qisminin dil materialında işlənməsi tamamilə məqbul sayılır. Bəzi hallarda belə sözlərin lüğətə daxil edilməsi lazım gəlir. Lüğətin tərtibçisi yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi xüsusi qeydlərdən istifadə edir. Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə istinadla bu cür qeydlərin “vulq.”, “dan.”, “köhn.”, “zar.” olmasını müşahidə ediriksə, rus dilinin lüğətlərində “бран.”, “груб.”, “груб-прост.”, “вульг” kimi ixtisarlara aşkara çıxır. Mənbə dili ingilis olan lüğətlərdə ingiliscə ixtisar çox zaman “sl” (slang – sləng) seçilir. O.İ. Musayevin redaktorluğu ilə nəşr olunmuş “İngiliscə-azərbaycanca lüğət”də ingilis dili üçün “sl”, Azərbaycan dili üçün “d.d.”-danışq dili, “jar.” – jarqon, “kin.” kinayəli – ironical, “tab.s.” – tabu söz (ictimai yerdə üsəslənməsi yasaq edilən söz) – taboo, “vulq.” -vulqar söz – vulgar word, “zaraf.” – zarafatyana – jocular kimi ixtisarlara verilmişdir [Musayev 2004, s.XVIII-XIX]. Göründüyü kimi, lüğətlərdə bilavasitə invektiv leksika, eləcə də invektivliklə bağlı birbaşa qeyd verilmir. İnvektivlik üçün

lüğətlərdə ortağ və daha çox rast gəlinən qeyd sözün vulqarizm olması haqqındadır. Kobud, slenq/slənq, jarqon, loru, köhnəlmiş söz, kinayə, istehza və s. inektivlik üçün vacib və dəqiq göstərici deyildir.

İzahlı, filoloji, ikidilli lüğətlərdə vulqarizmlərin, kobud sözlərin, tabuların axtarışı məqsədilə optimal marker yoxdur. Digər tərəfdən belə lüğətlərdə vulqarizm, tabu və kobud sözlərə imkan daxilində çox az yer verilir. Deməli, dilin kobud, tabu və vulqarizm olan sözlərinin əsas mənbəyi filoloji, izahlı, ikidilli və çoxdilli lüğətlər deyildir. Buna baxmayaraq, izahlı lüğətlərə vulqarizmlərin, kobud sözlərin, söyüş bildirən sözlərin daxil edilməsinə aid tədqiqatlar aparılır.

O.N.Yemelyanova rus dilinin izahlı lüğətlərində vulqarizmlərin və söyüş sözlərinin daxil edilməsinin kəmiyyət göstəricilərini öyrənmişdir. Onun hesablamalarına görə, D.N.Uşakovun redaktorluğu ilə 1935-1940-cı illərdə nəşr olunmuş dördcildlik izahlı lüğətdə söyüş ifadə edən 199 söz, 553 vulqarizm yer almışdır. S.A.Kuznetsovun redaktorluğu ilə tərtib olunmuş rus dilinin böyük izahlı lüğətinə “бран.” qeydi ilə 88, “груб.” qeydi ilə 192, “вульг.” qeydi ilə 27 söz daxil edilmişdir [Емельянова 2015, c.127]. Müəllif apardığı tədqiqatda belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, müasir lüğətlərdə kobud sözlərin, vulqarizmlərin sayca daha az verilməsi ənənəsi aparıcıdır.

Müasir dövrdə lüğət növlərinin sayı kifayət qədər çoxdur və onları müəyyən kriteriyalar üzrə qruplaşdırmaq o qədər də asan deyildir. Lüğtlərin tipologiyası məsələsi hələ ki, tam həllini tapmamışdır. “*Mövcud tipologiyaların əksəriyyətində dominant xüsusiyyət, bir qayda olaraq, lüğətin adı ilə üst-üstə düşür. Başqa sözlə desək, təklif olunan tipologiyaların əksəriyyətində lüğət adları təsnif olunur. Başqa bir cəhət müxtəlif lüğətlərdəki informasiyalar çox zaman ya üst-üstə düşür, ya da bir-biri ilə kəsişir. Belə kəsişmə zonaları kifayət qədər böyük olduğundan tipologiya çətinləşir*” [Аббасов 2019, s.53]. Məsələyə bu istiqamətdən yanaşdıqda bir sıra lüğətlərin ümumi tipoloji sistemdə hansı qrupa düşməsinə təyin etmək olmur. Sözlərin semantik xüsusiyyətləri əsasında hazırlanan lüğətlər də bu qəbildəndir. Hazırda bir çox dillər üçün tabular, qeyri-normativ sözlər, arqo və fərqli jarqon lüğətləri tərtib edilir. Onların həm tərcümə, həm də izahlı lüğət növləri hazırlanıb nəşr edilir.

Tabular, qeyri-normativ sözlərin lüğətləri, şübhəsiz ki, inektiv leksikanı əhatə edir. İnvektivlərin lüğətlərdə verilməsi məsələsi, əslində, ilk növbədə bu cür xüsusi lüğətlər üzrə araşdırılmalıdır. Azərbaycanda qeyri-normativ leksika əsasında bir ikidilli lüğət tərtib olunmuşdur. Lüğətə 14000-dən çox söz və ifadə daxil edilmişdir [Kərimli 2010]. Müəllif lüğəti ingilis dilində işlənən və müxtəlif slənq və jarqonlara aid qeyri-normativ sözlər əsasında tərtib etmişdir. Bu sözlərin, demək olar ki, əksəriyyəti tabulardır. Az bir qisim nisbətən az kobud və ya ədəbsiz olan sözlərdir. Məsələn, “*ass-head – (vulq) küt (kütbeyin, korazehin), idiot (səfeh); ass-hole (vulq) yaltaq (yaltaqcasına, quyruq bulamaq); backside (US sl) 1. backseat dal (bədənin hissəsi); 2. tualet (ayaqyolu); back tualet (ayaqyolu); bacon (US sl) bədən (çılpaq, lüt, üryan)*” və s. [Kərimli 2010, s.27, 35, 36]. Qeyd edilən sözlərin başqa lüğətlərdə izahı maraqlıdır.

İ.R.Qalperin və E.M.Mednikovanın ümumi rəhbərliyi ilə tərtib olunmuş, 160 min söz daxil edilmiş böyük inciliscə-rusca lüğətdə “ass” sözü üç lüğət məqaləsində ifadəsini tapmışdır: 1) “**ass**¹ I [æ̃s] n 1.300l. осел домашний, ишак (Equus asinus); 2. глупец; невежда; ... **ass**¹ II [æ̃s] v груб. валять дурака. **ass**² [ɑ: s] = arse” [БАРС 1, c.119]. Göründüyü kimi, birinci və ikinci lüğət məqaləsi ev heyvanı olan eşşəklə bilavasitə bağlıdır. Omonim variant “**ass**²” birincidən (**ass**¹) oxunuşu ilə fərqlənir. Bundan başqa ikincinin **arse** sözü ilə eyni olması bərabərlik işarəsi ilə qeyd olunmuşdur. “**arse** [ɑ: s] n груб. зад” [БАРС 1, c.114]. Arse ədəbsiz sözdür və Azərbaycan dilinə bir qədər mədəni şəkildə “dal” kimi tərcümə olunur.

İngilis dilindəki ass qədim ingilis sözü assadan törəmişdir. Söz qədim sakson esil, holland ezel, alman esel, qott asilus, son nəticəsə latın asinus ilə bağlıdır. Belə hesab olunur ki, bu sözlər yunan onos ilə bir yerdə şümer ansu ilə əlaqəlidir. İlk olaraq “eşşək” heyvan adını ifadə etmişdir. Tarixinə görə XIV əsrə aid edilir [ass].

Ass sözünün “arxa tərəf, dal/...” mənası 1860-cı ildə dənizçilərin slənqində qeydə alınmışdır. Bu mənada arse sözünün daha qədimdən (XIV əsr) işlənməsi qeyd olunur. “Arxa tərəf, dal/...” mənasında qədim ingilis dilində arse [ərs], protogerman, qədim sakson, qədim skandinav arsoz, yunan orros, xet arrash ilə bağlılığa malikdir [arse].

Rus dilindəki **осел** qot dilindən ümumslavyan alınması hesab edilir. Mənşəcə latın asinus sözü ilə bağlanır [осел]. Rus və slavyan dillərində neqativ mənə “küt, qanmaz” kimi formalaşmışdır ki, bu da heyvanın davranışı ilə bağlı meydana gəlmişdir.

“**Dog** n 1. (Naval sl) ishal (tez-tez ayaqişləmə, mədə pozulması); 2. (sl) fahişə; 3. (sl) əxlaqsız (pozğun) qadın; 4 (sl) fiziki cəhətdən qeyri-cəzibədar (çirkin) qadın” [Kərimli 2010, s.135].

“Dog” İ.R.Qalperin və E.M.Mednikovanın lüğətində neqativ mənada izah edilməmişdir [БАРС 1, c.465].

“**Hell I** [hel] n 1. ад, преисподняя; 2. Разг. 1) угорный дом; притон; **hell II** 1. гулять, кутить; 2. мчатся, нестись” [БАРС1 1987, c.751].

Qeyri-normativ sözlər lüğətində **hell** dörd lüğət məqaləsi kimi verilmişdir: “**Hell** n 1. (coll) pis (xoşagəlməz vəziyyət (şərait); 2 (sl) qumarxana; 3. (low) qadın qasığı; 4. (mil sl) müharibə; 5. (cant) dustaqxana; 6. ekspert; **hell** mod (coll) pis (nifrət oyadan, xoşagəlməz, iyrənc); **hell** interj (coll) heckolorum; **hell** v (coll) 1. pozğun həyat tərzini keçirmək; 2. İti (bark) getmək (minikdə) [Kərimli 2010, s.229].

Hell “cəhənnəm” mənasında qədim ingilis dilində hel, helle variantlarında işlənmiş övlələrin məskəni olan yeraltı dünyanı, günahkarların öləndən sonra əzab çəkdiyi yeri” ifadə etmişdir. Protogerman *haljo* (yeraltı dünya), qot *halja* (cəhənnəm) sözləri ilə eyni kökdəndir [hell].

Qeyri-normativ sözlər lüğətinə tərkibində hell sözü olan 70 söz və ifadə daxil edilmişdir [Kərimli 2010, s.229-232]. Bu vahidlərin hər birinin tərkibindəki hell sözünün eyni mənalı hell olması, təbii ki, əlavə tədqiqat tələb edir. Bununla belə, hell sözünün neqativ mənalı ifadələr yaratmaqda məhsuldarlığı açıq görünür. Bu cür ifadələrdən bəzilərini nəzərdən keçirək.

Tərkibində hell komponenti olan ifadələrdə antonim mənənin yer alması diqqəti cəlb edir. *Hell of a time* slənqi həm “pis keçirilmiş vaxt”, həm də “yaxşı keçirilmiş vaxt” manlarında tərcümə edilmişdir. Bu ifadənin üçüncü mənası “nə isə çox gözəl (çox yaxşı, çox qəşəng), görkəmli (məşhur)” kimi verilmişdir [Kərimli 2010, s.231]. Birləşmə çox vaxt, uzun müddət mənalarında da işlənir. Bu halda birləşmənin cümlədə bəzən “cəhənnəm əzabı” mənasında istifadə olunması qeydə alınır. “God, this is a *hell of a time* for me to be stuck in here”[**Hell of a time**] –Allah, burada ilişib qalmaq mənim üçün əsl cəhənnəmdir.

Lüğətə daxil edilmiş ifadələrin bir qisminin qeyri-normativ olması fikri şübhə doğurur. Yuxarıda nəzərdən keçirilmiş “hell of a time”- yaxşı/pis keçirilmiş vaxt, “hell on wings” – hərbi təyyarə, “hell on wheels”- görkəmli adam, “hell-diver” – hərbi təyyarəçi [Kərimli 2010, s.231] və bir çox başqa ifadələri müəllifin qeyri-normativ leksika lüğətinə hansı səbəbdən daxil etməsi aydın olmur.

Beləliklə, qeyri-normativ leksikanın lüğətlərdə verilməsi məsələsində ümumi cəhət əsas lüğətlərə belə vahidlərin maksimum az daxil edilməsi kimi özünü göstərir. Lüğətlərdə ədəbi dilə aid sözlərin salınması çox zaman əsas götürülür. Bir sıra vulqar, kobud sözlərin, qarğışların filoloji lüğətlərə salınması xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Lüğətlərə invektivlərin

daxil edilməsi, fikrimizcə, fərqli hadisədir. Belə fərqlilik invektivliyin kobud sözün şəxsə və ya şəxslərə ünvanlanması halında ortaya çıxır. Dil sistemində çox sayda ümumişlək söz vardır ki, onlar işlənmə məqamından asılı olaraq neqativ mənə qazanır və bir sıra hallarda invektivlik qazanırlar. Bu cür ümumişlək sözlərin lüğətə daxil edilməsinə heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Tərtibçi ümumişlək sözü lüğətə daxil etdikdə onun müəyyən neqativ mənalarını da vermək məcburiyyətində qalır. Bir və ya bir neçə mənası neqativ olan sözlərin invektiv leksikaya aid edilməsi özünü doğrultmur.

Ədəbiyyat

- 1.Abbasov 2019 - Abbasov, A. Lüğətlərin tipologiyası/A.Abbasov. Bakı: AzTU, 2019, 212 s.
- 2.Adilov və b. 1989 - Adilov, M.İ., Verdiyeva, Z.H., Ağayeva, F.M. İzahlı dilçilik terminləri. – Bakı: Maarif, 1989. – 364 s.
- 3.Arse// <https://www.etymonline.com/search?q=arse>
- 4.Ass// <https://www.etymonline.com/search?q=ass>
- 5.ADİL 1 - Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. –Bakı: EA nəşri,1966. – 595 s.
- 6.ADTL - Azərbaycan dilinin tezlik lüğəti. - Bakı: Elm, 2010 – 464 s.
- 7.Cəfərov 1970 - Cəfərov, S.A. Müasir azərbaycan dili (leksika)/S.Cəfərov. - Bakı: Maarif, 1970. - 235 s.
- 8.Hacıyeva 2010 - Hacıyeva, U.D. İşlənmə dairəsinə görə fərqlənən söz qrupları (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında). Filol. FDD. – Bakı, 2010.
- 9.Hell of a time//<https://context.reverso.net/перевод/английский-русский/hell+of+a+time#>
Hell//<https://www.etymonline.com/search?q=hell>
- 10.Kərimli 2010 - Kərimli, Y. İngiliscə-azərbaycanca qeyri-normativ leksika lüğəti./Y.Kərimli. – Bakı: “Elm və Təhsil”, 2010. – 528 s.
- 11.Musayev 2004 -Türksevər (Musayev), O. İngiliscə-azərbaycanca lüğət. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2004. -1320 s.
- 12.Orucov 1978 - Orucov, Ə. Ə. Lüğətçilik/Ə.Ə.Orucov//Müasir Azərbaycan dili.. –Bakı: Elm, 1978. – C.291-323
- 13.БАРС 1 - Большой англо-русский словарь. I т. /Под общ. Ред. И.Р.Гальперина и Э.И.Мединовой. – Москва: Русский язык, 1987.- 1038 с.
- 14.Емельянова 2015 - Емельянова, О.Н. Бранная и вульгарная лексика в толковых словарях русского языка//О.Н.Емельянова.// Вестник КГПУ им. В.П.Астафьева. Вып. 4. -Красноярск: Изд-ние КГПУ, 2015. -С.126-130 Осел//<https://lexicography.online/etymology/осел>

ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕКТИВНОЙ ЛЕКСИКИ В СЛОВАРЯХ

Гусейнова Ульвия Ширзад кызы

Резюме

В статье рассматриваются вопросы включения инвективной лексики в словари разных типов. Словарь включает в себя совокупность слов того или иного языка. В этом отношении можно считать естественным включать в них грубые слова и вульгаризмы. Исследования, проведенные на основе существующих словарей, показывают, что на включение табу, нецензурных слов, а также грубых слов накладываются определенные ограничения. Несмотря на ограничения, в словари включен ряд вульгаризмов, грубых слов, ругательств. В результате на материалах разных языков создана основа для составления как толковых, так и двуязычных словарей ненормативных, табуированных слов.

ISSUES OF PROVIDING INVECTIVE LEXICON IN DICTIONARIES*Guseynova Ulviya Shirzad**Summary*

The article examines the issues of including invective lexicon in different types of dictionaries. A dictionary includes a collection of words of one language or another. In this respect, it can be considered natural to include rude words and vulgarisms in them. Research conducted on the basis of existing dictionaries shows that certain restrictions are placed on the inclusion of taboos, obscene words, as well as rude words. Despite the restrictions, a number of vulgarisms, rude words, curses are included in the dictionaries. Modern lexicography has revealed the necessity of collecting words according to their scope of use. As a result, based on the materials of different languages, it created the basis for compiling both explanatory and bilingual dictionaries of non-normative, taboo words.

*Rəyçi: prof Abbas Abbasov**Daxil olma tarixi: 05 noyabr 2024-cü il*